

نگاهی به مجموعه

ایرانیان و قرآن

هاجر خاتون قدمی

درآمد

مؤسسه خانه کتاب مجموعه‌ای ۴۰ جلدی تحت عنوان کلی «ایرانیان و قرآن» برای چاپ و انتشار تدارک دیده است. این مجموعه چهل جلدی، نگاهی است به بیش از پانزده قرن تلاش قرآن‌پژوهان ایرانی در معرفی و بزرگداشت آخرین وحی‌نامه الهی. گفتنی است، نه جلد از این مجموعه به بازار نشر آمده است. سومین جلد این مجموعه، علی بن ابراهیم و تفسیر قمی است که توسط زهرا آشیان نگاشته شده است. تفسیر قمی یکی از کهن‌ترین و جامع‌ترین تفاسیر قرآن کریم به زبان فارسی است که درون‌مایه روایی دارد. یازدهمین جلد، میبیدی و تفسیر کشف الاسرار است که نگارنده آن، عزت‌الله مرتضایی است. ابوالفضل رشید الدین میبیدی، از عرفای نامدار سده ششم هجری و از شاگردان خواجه عبدالله انصاری است. تفسیر کشف الاسرار، در واقع شرح مختصر و عرفانی خواجه عبدالله انصاری است، که یکی از مهم‌ترین و بارزترین تفاسیر عرفانی به زبان فارسی است. زمخشری و تفسیر کشاف سیزدهمین جلد از مجموعه ایرانیان و قرآن است که علی‌رضا باقر آن را تألیف کرده است. زمخشری خوارزمی مشهور به جارالله، از چهره‌های نامدار عرصه ادبیات و دین پژوهی، معاصر سلطان جلال‌الدین سلجوقی بیش از ۵۰ اثر گران‌بها تألیف کرده است، اما شاید شاهکار وی تفسیر ادبی (کلامی، فقهی) الکتشاف الحقایق التنزیل باشد که از همان آغاز مورد توجه اندیشمندان قرار گرفت و نسخه‌هایش دست به دست می‌گشت. ابوالفتوح رازی و تفسیر روض الجنان، تألیف محمد باهر، پانزدهمین کتاب از این مجموعه است که نویسنده، ابوالفتوح رازی ادیب، واعظ و مفسر نامدار شیعه را معرفی می‌کند که در نیمه دوم سده پنجم هجری در شهر ری دیده به جهان گشود. سپس تفسیر روض الجنان او را به نسل جوان می‌شناسند. رازی در این تفسیر با نثری استوار، پاسخ به نیازهای اعتقادی و تقویت باورهای مذهبی و روشن‌گری اذهان و اندیشه‌های مخاطبان را به عنوان مهم‌ترین رویکرد تفسیرنگاری خود قرار داده و کوشیده است با توجه دقیق به ابعاد گوناگون ادبی، تاریخی، کلامی، فقهی و اخلاقی اثری بیافریند که به نیازهای جامعه پاسخ دهد. عنوان جلد سی و چهارم از این مجموعه رامیار و تاریخ قرآن، تألیف حسن بشارتی راد است. دکتر رامیار (۱۳۶۳-۱۴۰۱ش) از جمله معدود شخصیت‌های معاصر است که در کنار مشاغل اجتماعی-سیاسی، فعالیت‌های علمی و پژوهشی نیز داشته است. تاریخ قرآن، از میان نوشته‌های وی و نیز در مقایسه با آثار مشابه از جایگاه و ارزش والایی برخوردار است.

قاریان و حافظان ایرانی، جلد سی و هشتم از مجموعه ایرانیان و قرآن است که سیدحسین مرعشی است. سیدحسین مرعشی در این کتاب تلاش دارد شاخص‌ترین حافظان و قاریان ایرانی را از آغاز تاکنون معرفی کند. در این نوشتار نگاهی داریم به شش مورد از این آثار منتشر شده.

علی بن ابراهیم و تفسیر قمی

زهرا آشیان، علی بن ابراهیم و تفسیر قمی، تهران: خانه

کتاب، ۱۳۸۸

تفسیر قمی از جمله منابع و تفاسیر روایی است که در میان منابع و متون شیعی جایگاه شاخص دارد. گفتنی است، در دوره اخیر، با توجه به طرح این شبهه که ممکن است این تفسیر، تفسیر معروف علی بن ابراهیم قمی نباشد، دیدگاه جدیدی از سوی پژوهش‌گران در نقد و بررسی آن ارائه شده است. کتاب پیش‌روی در چهار فصل به بررسی این تفسیر می‌پردازد.

اصالت تفسیر قمی

نگارنده در این بخش، ابتدا ب‌پدیدآورندگان تفسیر قمی اشاره می‌کند و در قسمتی دیگر، با توجه به توضیحاتی که می‌آورد، نویسنده این کتاب را نامشخص اعلام می‌کند. البته بیشتر محققان، نویسنده این تفسیر را ابوالفضل عباس علوی معرفی می‌کنند. نگارنده در قسمت‌های دیگر این بخش به راوی کتاب تفسیر قمی و منابع تفسیر و خود شخصیت علی بن ابراهیم قمی و جایگاه و آثار وی می‌پردازد و در پایان بخش به تفسیر قمی و روایات ابوجارود اشاره می‌کند.

معرفی تفسیر قمی

تفسیر قمی، با نام علی بن ابراهیم قمی شناخته می‌شود و در کتاب‌های رجال التفسیر نامیده می‌شود، حاوی تفسیر تعداد زیادی از آیات قرآنی به نقل اهل بیت (ع) و در زمره قدیمی‌ترین تفاسیر امامیه است که نسخه آن به ما رسیده است. این تفسیر شامل یک مقدمه و متن تفسیر است.

نگارنده در این بخش به نسخه‌های تفسیر قمی، چاپ‌های قدیمی تفسیر، تاریخچه استناد به محتوای کتاب، مقدمه تفسیر قمی، شباهت‌های مقدمه تفسیر نعمانی با مقدمه تفسیر قمی و مباحث تفسیر قمی، روش تفسیر قمی و در پایان به مبحث تأویل در کتاب تفسیر قمی می‌پردازد.

ارزیابی تفسیر قمی

نگارنده در این بخش، ابتدا به برخی از ویژگی‌ها و امتیازات تفسیر قمی اشاره می‌کند، سپس ضعف‌های آن را برمی‌شمرد. نگارنده در قسمتی دیگر، احادیث تفسیر قمی را با معیارهای صحت محتوایی می‌سنجد. اسرائیلیات در تفسیر قمی نیز قسمت دیگری از این بخش است.

نگارنده ضعف‌های این کتاب را چنین برمی‌شمرد: الف) وجود روایت‌های ساختگی و اسرائیلیات؛ ب) جدا نبودن روایات معصومین از توضیحات تفسیری؛ ج) تأویلات نامناسب؛ نامشخص بودن سند کتاب.

ارزیابی روایان تفسیر قمی

در این بخش، نگارنده ابتدا به اقسام حدیث و بعضی اصطلاحات حدیثی می‌پردازد، سپس روایان احادیث تفسیر قمی را نام می‌برد. و در پایان به ارزیابی می‌پردازد.

میبدی و تفسیر کشف الاسرار

عزت‌الله مرتضایی، میبدی و تفسیر کشف الاسرار، تهران: خانه کتاب، ۱۳۸۹

فصل اول کتاب، اختصاص به شرح احوال خواجه عبدالله انصاری دارد و فصل دوم کتاب، به زندگی‌نامه میبدی می‌پردازد. «تفسیر پژوهی کشف الاسرار و عدة الأبرار» عنوان فصل سوم کتاب است. نگارنده در این فضا، ابتدا به داستان شناسایی این کتاب تفسیر می‌پردازد. این کتاب تفسیر، مدت‌ها در اثر اشتباه حاجی خلیفه در

کشف الظنون به سعدالدین تفتازانی نسبت داده می‌شد. پس از آن، این تفسیر با کوشش‌های دکتر محمد معین با نام تفسیر خواجه عبدالله انصاری مورد شناسایی قرار گرفت، تا این که در اثر تلاش و تحقیقات دکتر علی اصغر حکمت، نقاب از چهره حقیقی این تفسیر بر گرفته شد و معلوم گردید که متعلق به رشیدالدین ابوالفضل میبدی است.

انگیزه تألیف، شیوه تنظیم و نگارش، ویژگی‌های نثر، واژگان سره و اصیل فارسی، ترجمه و روش تفسیری، تأویل ذوقی، تأویل تطبیقی، علوم قرآن، جایگاه علوم نقلی، مباحث کلامی، مباحث فقهی، روایات اسرائیلی، جلوه‌های تشبیح و ... از دیگر مباحث این فصل هستند.

زمخشری و تفسیر کشاف

علی‌رضا باقر، زمخشری و تفسیر کشاف، تهران: خانه کتاب، ۱۳۸۸

زندگی زمخشری

این بخش شامل الف) جغرافیا و تاریخ زادگاه زمخشری و ب) از ولادت و مرگ وی است.

تفسیر

نگارنده در این بخش، ضمن تعریف واژه تفسیر به مرور پیدایش تفسیر و تحولات آن تا دوره زمخشری می‌پردازد. نگارنده زمخشری را جزو طبقه ششم تفسیر معرفی می‌کند. طبقه ششم، مفسرانی بودند که پس از تدوین علوم گوناگون به تفسیر نویسی پرداختند و هر یک، از دریچه تخصص و گرایش خویش به تفسیر نگر بستند. برای نمونه، زجاج (در گذشته‌ی ۳۱۰ ق)، واحدی (در گذشته‌ی ۴۶۸ ق)، ابن حیان اندلسی (در گذشته‌ی ۷۴۵ ق) تفسیر نحوی نوشتند و زمخشری (در گذشته‌ی ۵۳۸ ق)، تفسیر بلاغی و کلامی نوشت و فخر رازی (در گذشته‌ی ۶۰۶ ق) تفسیر کلامی نگاشت. و قرطبی (در گذشته‌ی ۶۶۸ ق) تفسیر فقهی نگاشت.

تفسیر کشاف

این بخش شامل الف) نگارش تفسیر کشاف؛ چگونگی انتقال کشاف؛ ج) نسخه‌های تفسیر کشاف؛ ه) ویژگی‌های ساختاری تفسیر کشاف؛ اندیشه‌های اعتزالی در تفسیر کشاف؛ ز) مباحث فقهی در تفسیر کشاف و مذهب زمخشری؛ ح) مباحث لغوی در تفسیر کشاف؛

ط) مبانی نحوی در تفسیر کشف؛ ی) مبانی بلاغی در تفسیر کشف است.

گفتنی است، زمخشری، در تفسیر کلام خدا، خردگرایی را مبنای خود قرار داده، معتقد بود که در این جایز باب اجتهاد هم‌چنان گشوده باشد و آرای نو به نو در پارچوبی مشروع و معقول، مطرح شود. زمخشری در تفسیر، جدا از صرف، نحو، لغت، فقه، حدیث، تاریخ، کلام و مانند آن، برای دو دانش معانی و بیان که همان علوم بلاغی هستند، ارزش بسیاری قایل است و از قضا، خود از بزرگان این دو دانش بوده است و از همین روست که جنبه ادبی و بلاغی تفسیر او از دیگر جنبه‌های آن قوی‌تر است و غالب علما، تفسیر وی را از مهم‌ترین تفسیر ادبی و بلاغی می‌دانند.

ابوالفتوح رازی و تفسیر روض الجنان

محمد باهر، ابوالفتوح رازی و تفسیر روض الجنان، تهران: خانه کتاب، ۱۳۸۸

زندگی‌نامه و آثار ابوالفتوح رازی

این فصل شامل سال تولد ابو الفتوح، روزگار ابو الفتوح، شیعیان ری در روزگار ابوالفتوح، ابوالفتوح و مجلس وعظ، خاندان ابوالفتوح، استادان ابوالفتوح، شاگردان ابو الفتوح و آثار و نوشته‌های وی و درگذشت و آرامگاه ابوالفتوح می‌پردازد. کتاب‌شناسان برای ابوالفتوح رازی شش اثر برشمرده‌اند:

۱. روض الجنان و روح الجنان (تفسیر قرآن به زبان پارسی؛ ۲.
- روح الأحباب و روح الأکباب (شرح شهاب الأخبار)، ۳. تفسیر قرآن به زبان تازی؛ ۴. تبصرة العوام فی معرفة مقالات الأئمة؛ ۵. رساله حسینیة؛ ۶. رساله یوحنا.

نخستین تفسیر شیعی پارسی

مهم‌ترین اثر ابوالفتوح رازی، تفسیر روض الجنان و روح الجنان نام دارد و با نام تفسیر ابوالفتوح نیز شناخته می‌شود. این تفسیر، یکی از مهم‌ترین و بزرگ‌ترین تفاسیر جهان اسلام و کهن‌ترین و مشروح‌ترین تفسیر شیعی به زبان فارسی است که در آن دوران با اقبال شایان و رواج گسترده‌ای روبه‌رو شد. از نکات شایان توجه درباره این تفسیر، جامعیت و توجه به ابعاد گوناگون ادبی، تاریخی، کلامی، فقهی، روایی و اخلاقی است.

نگارنده در این فصل، به مباحثی چون، انگیزه نگارش، تاریخ نگارش، سبک و نثر نگارش، اشعار فارسی و تازی در روض الجنان، ترجمه آیات در روض الجنان، روض الجنان و اسباب‌النزول، روض الجنان و سنت تفسیرهای قصصی، جایگاه تصوف در روض الجنان، جایگاه مذهب و مباحث کلامی در روض الجنان، تفسیر ابوالفتوح و تفاسیر دیگر می‌پردازد.

رامیار و تاریخ قرآن

حسن بشارتی راه، رامیار و تاریخ قرآن، تهران: خانه کتاب، ۱۳۸۸
بخش اول کتاب، شرح احوال و زندگی دکتر محمود رامیار است که شامل شرح زندگی او، تحصیلات، استادان، فعالیت‌های علمی و مدیریتی دانشگاه، مشاغل و مناصب اداری و دولتی، گرایش‌های سیاسی و سال‌شمار زندگی است.

فصل دوم، به آثار علمی و خدمات اجتماعی دکتر رامیار می‌پردازد. عناوین کتاب‌هایی که توسط دکتر رامیار نگارش یافته‌اند، بدین قرارند: ۱. تاریخ قرآن؛ ۲. فهرس القرآن (فهرست‌نامه قرآن)؛ ۳.

ایرانیان از دیرباز و از همان آغاز آشنایی با این کلام الهی به قرائت و حفظ آن اهتمام جدی داشتند. آن‌ها قرآن را با الحان ایرانی تلاوت می‌کردند، افزون بر دستگاه‌ها و ردیف‌های موسیقی از برخی نعمات محلی مناطق مختلف نیز بهره می‌بردند. تاریخ حفظ و قرائت قرآن در ایران را به دو دوره می‌توان تقسیم کرد؛ از اوایل سده دوم هجری تا دهه ۴۰، از دهه ۴۰ تا دوران معاصر. سیدحسین مرعشی در این کتاب تلاش دارد شاخص‌ترین حافظان و قاریان ایرانی را از آغاز تاکنون معرفی کند. این کتاب، شامل دو فصل است. فصل اول به عالمان علم قرائت از آغاز تا دوره معاصر اختصاص دارد و فصل دوم، قاریان و حافظان ایران در دوره معاصر را معرفی می‌کند.

ملاحظات بر مجموعه ایرانیان و قرآن

۱. از مشاهده و مطالعه محتوای مجلدهای این مجموعه، چنین دریافته می‌شود که محور هر یک از عنوان‌های این مجموعه، یک موضوع مشخصی است که اطلاعات مربوط به آن در یک یا چند اثر به‌طور پراکنده وجود دارد و پژوهش‌گر قصد دارد، آن اطلاعات را یکجا و مرتب سازد و به بررسی آن‌ها بپردازد؛ بدون آن که لزوماً درباره موضوع، مطالعات قبلی گسترده‌ای انجام داده و بر مباحث آن اشراف علمی پیدا کرده باشد و نیز بدون آن که لزوماً در طی مطالعه‌اش بر روی آن موضوع با سؤالات علمی معینی مواجه گردیده باشد. بنابراین، این مجموعه، از نوع موضوع پژوهی، یا پژوهشی موضوع‌محور است.

۲. این مجموعه دارای جهت‌گیری ترویجی است، نه پژوهشی. در واقع تتبع و جمع‌آوری مباحثی است که حداکثر کاربرد آن در اهداف تبلیغی و ترویجی است و به همین دلیل از منظر اهداف پژوهشی چندان پر بار نیست.

۳. یکی از معیارهای صحیح انتخاب موضوع تحقیق، نیاز جامعه و احساس، ضرورت پژوهش در موضوع حاضر است. شاید طرح این پرسش چندان بی‌راه نباشد که این مجموعه در پی چه ضرورتی انجام گرفته است؟

در آستانه قرآن (ترجمه)؛ ۴. الفهرست (تصحیح)؛ ۵. ب‌خشی از نبوت اسرائیلی و مسیحی؛ ۶. در آستانه سالزاد پیامبر (ص) ضمناً از ایشان مقالاتی نیز وجود دارد که نگارنده در این بخش به معرفی آن‌ها می‌پردازد. فصل دوم این بخش به تفصیل خدمات علمی و اجتماعی دکتر رامیار اختصاص دارد.

بخش سوم کتاب، گزارش توصیفی و محتوایی از کتاب تاریخ قرآن دکتر محمود رامیار است.

کتاب تاریخ قرآن، حاصل کوشش مرحوم دکتر رامیار با تتبع و تحقیقی گسترده و مستند در موضوعات و مباحث تاریخ قرآن است. با وجود این که از انتشار چاپ نخست این کتاب بیش از چهار دهه می‌گذرد و در طول این مدت چندین کتاب و مقاله با همین عنوان به زبان فارسی و عربی منتشر شده است، اما تاریخ قرآن رامیار، هم‌چنان به عنوان یک اثر تحقیقی و مرجع مهمی در موضوع تاریخ قرآن مورد استفاده مؤلفان، پژوهش‌گران و اساتید می‌باشد. نگارنده در این بخش به گزارش توصیفی از فصل‌های هفده‌گانه کتاب می‌پردازد و در ادامه روش کار دکتر رامیار را در تاریخ قرآن و می‌کاود. سپس ویژگی‌ها و امتیازات تاریخ قرآن دکتر رامیار را بیان می‌دارد.

برخی از مزایا و امتیازات کتاب، بدین قرار است:

۱. اولین کتاب فارسی در موضوع تاریخ قرآن؛ ۲. پژوهش جامع و دقت کافی؛ ۳. نقد و بررسی اقوال مستشرقان؛ ۴. رعایت اصول و ضوابط تحقیق؛ ۵. نثر شیوا و ساده و روان؛ ۶. تواضع دکتر رامیار در عین شجاعت در تحقیق.

نگارنده در ادامه، به‌طور مفصل به یکی از امتیازات جدی کتاب تاریخ قرآن، یعنی اتقان و اعتبار منابع آن می‌پردازد.

بخش چهارم کتاب، دیدگاه دکتر رامیار پیرامون برخی موضوعات مهم تاریخ قرآن است که شامل آغاز وحی، افسانه غرانیق، پیامبر و فراموشی، چپستی وحی در اسلام و مسیحیت، چگونگی نزول قرآن، جمع قرآن است.

قاریان و حافظان ایرانی

سیدحسین مرعشی، قاریان و حافظان ایرانی، تهران: خانه

